

4. Карпова Ю.А. Введение в социологию инноватики: Учебное пособие / Ю. А. Карпова. — СПб.: Питер, 2004. — 192 с.

5. Хаммер М. Бизнес в XXI веке: повестка дня / М. Хаммер. — М.: Добрая книга, 2005. — 336 с.

6. Экономика знаний: Коллективная монография / Под ред. Колесова В.П. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 270 с.

7. European Innovation Scoreboard 2008. Comparative analysis of innovation performance//Maastricht Economic and social Research and training centre on Innovation and Technology//January 2009.

8. Global Innovation Index 2009/2010: INSEAD, 2010. — 456 p.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2010.

УДК330.11+330.16+339.137.22

І.М. Павленко, канд. екон. наук,
доцент кафедри стратегії підприємств
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РИНКОВА АДАПТАЦІЯ: ТРИВАЛІСТЬ ОСНОВНИХ ЦИКЛІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті на основі процесного підходу досліджено передумови формування тривалості основних циклів діяльності підприємства при адаптації до умов зовнішнього середовища.

Аннотация. В статье на основе процессного подхода исследуются адаптация предприятия к условиям внешней среды и обосновываются предпосылки формирования длительности основных циклов деятельности предприятия.

Summary. Adaptation of enterprise to the terms of external environment are considered on the basis of process approach in the article. Pre-conditions which influence on duration of main kinds of enterprise cycle are grounded as well.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: адаптація, процесний підхід, тривалість виробничого циклу, тривалість управлінського циклу, життєвий цикл продукту, тривалість проектного циклу

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: адаптация, процессный подход, длительность производственного цикла, длительность управленческого цикла, жизненный цикл продукта, длительность проектного цикла

KEYWORDS: adaptation, process approach, duration of enterprise productive cycle, duration of management cycle, life cycle of product, duration of project cycle

Постановка проблеми. Діяльність підприємства неможливо описати без аналізу зовнішнього середовища, в якому воно функціонує, оскільки саме середовище створює умови для появи та існування будь-якого об'єкту в ньому. Конкурентно-коопераційний характер взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку обумовлює необхідність їх адаптації до змін, які, в свою чергу, носять комплексний характер і викликають ланцюгові реакції. Загальний принцип мінімізації зусиль при досягненні цілі залишається актуальним не лише при визначенні параметрів кінцевого результату адаптації, але й часових параметрів адаптаційного процесу, в ході реалізації якого цей результат досягається. Звісно, умови функціонування — континуум усіх факторів зовнішнього середовища, тому чітке виокремлення впливу кожного фактора практично неможливе. Однак спроба охарактеризувати деякі загальні властивості чи параметри діючих факторів зовнішнього середовища дозволить описати механізм протікання адаптаційних процесів.

Аналіз інформаційних джерел. Проблеми функціонування підприємства в середовищі зі значним ступенем невизначеності та визначення критеріїв адаптивності найповніше розкриті в «еволюційній організаційній теорії» і пов'язуються з поняттям «адаптивна організація». Але розглядаючи адаптивність як здатність до цілеспрямованої гармонізації (балансування) станів внутрішнього та зовнішнього середовищ, а адаптацію як ряд послідовно-паралельних дій, у ході реалізації яких досягається певний кінцевий результат, ми акцентуємо увагу на просторово-часових характеристиках адаптації підприємства, що потребує використання процесного підходу для аналізу адаптаційної діяльності. Проблемним аспектам формування бізнес-процесів та реінжинірингу присвячено значна кількість праць як іноземних, так і вітчизняних авторів, зокрема: Н.М. Абдикеева, А. Берна, В. Демінга, В.Г. Сліфєрова, Б.М. Рапорта, В.В. Рєпіна, М. Робсона, Дж. Харінгтона, М. Хаммера, Дж Чампі, А.В. Шеєра, К. Ессєлінга та ін. Основні проблеми, яким приділяється основна увага в цих роботах, торкаються наступних питань:

- принципи управління процесами на підприємстві;
- методи діагностики відхилень результатів від заявлених цілей;
- аналіз і класифікація факторів, які впливають на протікання бізнес-процесів;
- ціннісний аналіз усіх складових бізнес-процесу;
- аналіз взаємозв'язків між операціями.

Однак, питання визначення обмежувальних критеріїв і тривалості тих чи тих процесів, залишається, з нашої точки зору, неви-

рішеним. Окрім того, адаптаційні процеси залишилися поза увагою процесного підходу.

Постановка завдання. Ціль дослідження — визначити передумови встановлення тривалості основних процесів функціонування підприємства при адаптації до зовнішніх умов господарювання.

Результати дослідження. Адаптація в загальному розумінні — це спосіб реагування системи будь-якої природи на зовнішні збурення з метою виживання. Звідси можна зробити висновок, що адекватність адаптації може визначати ефективність функціонування підприємства як соціотехнічної системи [1]. Адаптаційні процеси — це не виокремлені процеси на підприємстві, а загальний механізм взаємоузгодження внутрішнього середовища й пристосування різнорідних процесів чи функцій підприємства до змін у зовнішньому середовищі. Виділяються два варіанти дій, які характеризують функціонування систем будь-якої природи [2]:

- дії, що ніколи не повторюються протягом усього періоду існування;
- цикли послідовних дій.

Саме сполучення цих двох варіантів дій можна вважати ознакою системи, яка послідовно розвивається. З нашої точки зору, перший варіант дій характеризує пристосування системи до аперіодичних змін (поведінкова реакція створення екстреного механізму дій); а другий — спосіб виживання, що передбачає фіксацію постійної реакції на певні ритмічні і/чи повторювальні збурення у зовнішньому середовищі (поведінковий паттерн як рутина). Найкраще адаптуються ті системи, які випереджально та адекватно реагують на послідовні та повторювальні явища зовнішнього середовища. Тому оцінка ефективності функціонування підприємства неможливо без визначення оптимальної тривалості його внутрішніх процесів. З нашої точки зору, просторово-часові характеристики діяльності підприємства обмежуються вимогою одержання на певну мить часу кінцевого результату, тому визначення тривалості основних циклів діяльності підприємства потребує виокремлення основних бізнес-процесів, визначення споживачів їх кінцевого продукту та аналізу взаємозв'язків між ними.

Бізнес-процес — ланцюг взаємопов'язаних повторювальних дій, при здійсненні яких використовуються ресурси підприємства з метою досягнення певних вимірювальних результатів чи продукції для задоволення внутрішніх чи зовнішніх споживачів [3]. Бізнес-процес може носити управлінський, операційний чи обслуговувальний характер.

Аналізуючи різні аспекти функціонування підприємства, можна виділити наступні основні види внутрішніх циклів:

- *виробничий цикл* — календарний проміжок часу з моменту запуску сировини, матеріалів у виробництво до повного виготовлення готової продукції або період від початку до закінчення якогось виробничого процесу [4]. Різні автори наголошують на актуальності зниження тривалості виробничого циклу в першу чергу через збільшення продуктивності підприємства. До чинників, що визначають тривалість виробничого циклу, відносять конструкторські, технологічні та організаційні. Такі чинники носять внутрішній характер. Однак в економічній літературі не виділяється зовнішній обмежувальний чинник встановлення тривалості виробничого циклу, адже споживач результату виробничого циклу — зовнішній по відношенню до підприємства суб'єкт. Крім того, нескінченне зменшення тривалості виробничого процесу — нереальна ціль;

- *фінансовий цикл* — період повного обороту грошових коштів, інвестованих в оборотні активи, починаючи з моменту оплати за сировину, матеріали й напівфабрикати та закінчуючи одержанням грошей за відвантажений продукт [5]. Згідно процесного підходу, фінансовий цикл — послідовно-повторювальні дії із фінансового забезпечення процесів діяльності підприємства. Чинниками, що визначають тривалість фінансового циклу, можна вважати всі детермінанти виробничого циклу та чинники реалізації кредиторсько-дебіторських операцій;

- *управлінський цикл чи цикл менеджменту* — послідовно-повторювальні дії з планування, організації, мотивації та контролю, виконання яких носить перманентний характер. Тривалість циклу менеджменту — неіснуюче поняття в економічній теорії;

- *проектний цикл* — послідовність певних фаз, пов'язаних з формуванням проекту, його реалізацією та закінченням (як найбільш широко розповсюджене визначення [6]). Оскільки поняття «проект» має дуже широке значення, то підприємство також може розглядатись як певний проект. Однак зважаючи на те, що в ході життєвого циклу самої організації (підприємства), як правило, здійснюється не один проект, то під *проектним циклом* будемо розуміти *послідовно-повторювальні дії, спрямовані на формування та реалізацію певної кінцевої ідеї, яка виступає складовою загальної концепції існування організації*. Цикл організації та проектний цикл співвідносяться між собою як ідея та образ (тимчасова форма вираження ідеї).

Розглядаючи підприємство як соціотехнічну систему, спрямовану на створення та реалізацію продукту(-ів) економічним шляхом, можна стверджувати, що основним видом діяльності підприємства виступає виробництво, тому базисом усіх процесів на підприємстві виступає виробничий цикл (T_{pr}). Вищезгадані нами внутрішні чинники визначають можливості підприємства у створенні продукту за певний період часу. *Обмежувальним чинником при встановленні тривалості виробничого циклу виступає термін споживання продукту та кількість споживачів цього продукту на ринку.* Під терміном споживання продукту ($T_{p-consum}$) нами розуміється *період, протягом якого продукт повністю втрачає свої споживчі властивості в ході його споживання з врахуванням періодичності споживання.* Відповідно для підприємства немає сенсу відтворювати продукт, доки не спожитий попередньо створений. Не враховуючи конкурентного характеру поведінки аналогічних підприємств на ринку, можна стверджувати, що кількість потенційних споживачів продукту, виготовленого саме цим підприємством (частка ринку) виступає зовнішнім чинником встановлення обсягів продукту, які повинні бути виготовлені за $T_{pr} = T_{p-consum}$, а внутрішнім чинником при цьому виступає позитивний ефект масштабу виробництва, обумовлений технологією. У результаті сполучення дії цих двох чинників визначається тип виробництва: одиничний, серійний, масовий (табл. 1).

Таблиця 1

**ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТИПУ ВИРОБНИЦТВА
ТА ТРИВАЛОСТІ ВИРОБНИЧОГО ЦИКЛУ**

	Значний позитивний ефект масштабу	Незначний позитивний ефект масштабу
Значна кількість споживачів	Масове виробництво $T_{pr} \leq T_{p-consum}$	Серійне виробництво $T_{pr} \leq T_{p-consum}$
Незначна кількість споживачів	Одиничне виробництво $T_{pr} = T_{p-consum}$	Дрібносерійне виробництво $T_{pr} = T_{p-consum}$

Конкурентна боротьба прямо впливає на встановлення оптимальної тривалості виробничого циклу:

- по-перше, відбувається зменшення терміну споживання продукту й відповідно скорочення тривалості виробничого циклу через політику стимулювання більш частого споживання та збільшення видів потреб, на задоволення яких спрямований продукт;

- по-друге, відбувається скорочення виробничого циклу понад термін споживання продукту через розширення частки ринку за умови досягнення оптимального розміру виробництва (вичерпання вигоди позитивного ефекту масштабу), а також через застосування стратегії «переваги першого ходу».

Відповідно співвідношення терміну споживання продукту до тривалості виробничого циклу ($K_m = \frac{T_{p-consun}}{T_{pr}}$), з одного боку, виступає коефіцієнтом, який характеризує ефективність організації виробництва ($K_m > 1$ — неефективна діяльність, $K_m = 1$ — ефективна), з іншого боку (при $K_m < 1$) — може розглядатись в якості показника монополізації ринку.

Управлінська діяльність підприємства формується за принципом співвідношення базису та надбудови, прив'язуючись до виробничого процесу. Серед видів управлінської діяльності можна виділити ті, які повинні виконуватись до початку певного виробничого циклу (дослідження, планування), а також ті, які повинні виконуватись під час здійснення виробничого процесу (стимулювання споживачів, мотивація працівників). Питання організації виконання деяких управлінських дій може здаватись спірним — наприклад, постачання та збут як види управлінської діяльності; контроль як загальна функція менеджменту. Так, управлінські дії, пов'язані з контролем, на нашу думку, найефективніше реалізуються згідно процесного підходу, коли проміжний споживач на кожній стадії виготовлення продукту виступає контролером виконання робіт на попередній стадії (вчасне виявлення браку, можливість оперативного коригування, менші втрати тощо). Функція постачання та збуту також, з нашої точки зору, ефективніше реалізується згідно підходу «pull on», який на відміну від підходу «push up» більш ризикований, однак забезпечує менший рівень складських запасів, затоварювання тощо. Ці аргументи відповідають критеріям економічної безпеки, розглянутим нами в [7—8].

Також при визначенні тривалості управлінського циклу необхідно враховувати, що управлінська діяльність регулює усі операції ринкового обміну підприємства. Тобто згідно інституціонального підходу діяльність підприємства можна зобразити у вигляді сукупності трансакцій і пов'язаних з ними дій. Трансакційні витрати суттєво впливають на об'єм управлінської діяльності, що також виступають обмежувальним чинником організації бізнес-процесів:

- прямо впливаючи на тривалість виробничого циклу як значення міри зосередження в межах окремого підприємства певної частини загального процесу виробництва кінцевого продукту: *значна кількість транзакцій, їх складність сприяють збільшенню вертикального розміру підприємства — збільшенню тривалості виробничого циклу;*

- впливаючи на обрання в якості елементарної одиниці організації виробничої діяльності не тривалість виробничого циклу, а тривалість виконання певного більшого обсягу виробництва (елементарний виробничий цикл — T_{e-pr}): мінімальною межею встановлення T_{e-pr} виступає співвідношення витратності і складності реалізації управлінських дій, пов'язаних із забезпеченням ресурсами процесу виробництва, з витратністю і складністю здійснення самого виробничого циклу, максимальною межею виступає рухливість зовнішнього середовища, пов'язана з мінливістю умов здійснення ринкового обміну.

Співвідношення між тривалістю елементарного виробничого циклу та тривалістю виробничого циклу можна назвати транзакційним коефіцієнтом (k_{tr}).

Отже, тривалість управлінського циклу повинна дорівнювати подвоєній тривалості елементарного виробничого циклу ($T_m = 2T_{e-pr}$), оскільки тим самим забезпечується реалізація закону композиції та пропорційності.

Таким чином, загальний вигляд поточних процесів функціонування можна зобразити у вигляді рис. 1. За календарний рік частота здійснення елементарного виробничого циклу визначається як $360/T_{e-pr}$.

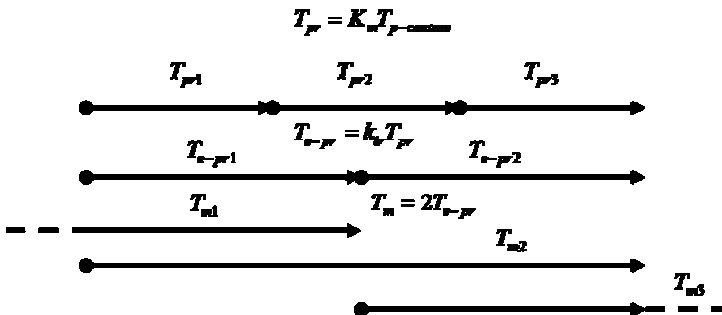

Рис. 1. Співвідношення виробничого та управлінського процесів діяльності підприємства

На рис. 1 зображено тривалість трьох елементарних виробничих циклів (за умови незмінності за цей час терміну споживання продукту та відсутності чинників, що сприяють скороченню тривалості виробничого циклу) та відповідна тривалість здійснення управлінських циклів.

Збільшення кількості інституціональних правил може приводити до ускладнення управлінської діяльності та сприяти (за умови збереження виробничої незалежності) утворенню спільної системи управління із застосуванням відповідної форми прав власності. При цьому тривалість виробничих циклів раніше юридично незалежних підприємств не змінюється, однак ускладнюється сам управлінський цикл. У такому випадку управлінська діяльність поділяється на дві складові: управлінські дії, пов'язані із обслуговуванням певного виробничого процесу (для кожного підприємства окремо), та дії по створенню спільного управлінського центру. Останні спрямовані на побудову цілісної організації і їхня тривалість пропорційна тривалості виробничих циклів.

Виробництво продукту відбувається в межах реалізації певного проекту підприємством. У ході реалізації проекту відбувається модифікація продукту згідно ринкових вимог, скорочується виробничий цикл, відбувається поступове моральне старіння продукту. Відповідно *тривалість проектного циклу визначається тривалістю життєвого циклу продукту*, який, у свою чергу, визначається рухливістю зовнішнього середовища — активністю різного роду ринкових суб'єктів.

Таким чином, процес адаптації підприємства — це пристосування просторово-часових параметрів внутрішніх процесів до просторово-часових параметрів дієвих зовнішніх процесів, яке може бути припинено за наступних умов: при досягненні задовільного результату підприємством; при включенні нового процесу адаптації у зв'язку зі зміною умов; у випадку припинення функціонування підприємства через неможливість сформувати адекватну реакцію. При цьому адаптація має подвійний характер: з одного боку, вона виступає як процес формування специфічної реакції на зовнішні чинники (пасивного чи випереджального характеру), з іншого — адаптація носить підтримуючий характер, оскільки стандартна стабільна робота підприємства виступає основою його існування.

Висновки. Спроба охарактеризувати деякі параметри діючих факторів зовнішнього середовища, здійснена в межах цього дослідження, дозволила описати загальний механізм адаптаційних процесів на підприємстві та визначити його основні параметри:

тривалість виробничого циклу, тривалість управлінського циклу, тривалість проектного циклу. Однак стабілізація діяльності, що досягається в процесі адаптації, потребує не тільки стабілізації протікання внутрішніх процесів, але й забезпечення певного компонентного складу підприємства, визначення якого виступає логічним продовженням цього дослідження.

Література

1. *Павленко І.М.* Формування стратегії підприємства на основі теорії фреймів // Вчені записки: Збірник наукових праць Університету економіки та права «Крок». — Вип. 20. — 2009. — С. 117—125.
2. *Павлов С. Е.* Адаптація. — М.: Паруса, 2000. — 282 с.
3. *Андерсен Берн.* Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / Андерсен Берн. — М.: РИА «Стандарты и качество», 2005. — 272 с.
4. *Васильков В.Г.* Організація виробництва: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 524 с.
5. *Лисицына Е.В.* Образовательный курс финансового управляющего: Ч. 4 // Финансовый менеджмент. — 2005. — №1 [Режим доступу: <http://www.dis.ru/library/fm/archive/2005/1/3951.html>].
6. *Арчибальд Рассел Д.* Управление высокотехнологическими проектами. — М.: ДМК ПРЕСС, 2004. — 463 с.
7. *Павленко І.М.* Стратегія підприємства в контексті діалектичної єдності процесів функціонування та розвитку // Вчені записки: Збірник наукових праць Університету економіки та права «Крок». — Вип.22. — 2010. — С. 106—110.
8. *Павленко І.М.* Економічна безпека підприємства: адаптаційний аспект // Формування ринкової економіки. — 2010 [На правах рукопису].

Стаття надійшла до редакції 5.10.2010.

УДК 338

Є.А. Піскотін,

аспірант кафедри фінансів

Полтавського університету споживчої Кооперації України

ГЕНЕЗИС КАПІТАЛУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Анотація. Висвітлено основні теоретичні підходи до визначення капіталу як економічної категорії, що склалися в процесі його еволюції. Наведено кілька визначень що застосовувались науковцями в різні часи.

Аннотация. Изложены основные теоретические подходы к определению капитала как экономической категории, сложившиеся в процессе его эволюции. Дано несколько определений, которые применялись учеными в разные времена.